

Eltérő irodalomeszmények, karrierminták, kánonstratégiák

ADY ÉS HERCZEG

Herczeg Ferenc és Ady Endre összetett viszonyából, pályáik két évtizeden át párhuzamosan futó, leginkább konfliktusos történeteiből az alábbiakban néhány fontosabb epizód felvillantására vállalkozhatok csupán. Ezek a hazai irodalmi modernség és az úgynevezett premodernség közelebbi kapcsolatrendszerében nyerne érdekes fénytörést, 1908 után pedig a nemzeti konzervativizmus és az esztétizáló modernség látványosan elkülönülő térfelein, intézményesülő (ám egyáltalán nem homogén) szövegeiben értelmezhetők. Herczeg viszonyulása Ady halála után is, tehát retrospektív módon is jelentős elvkülönbségekre, eltérő irodalomszemléletre és nemzetfogalmakra, gyökeresen különböző hatalomviszonyulásokra enged következtetni. Hosszú életútjának egyes fázisai persze önmagukban is változó, enyhén módosuló irodalomszemléleti nézetekről árulkodnak: egy Jókai és Mikszáth fémjelezte magyar prózahagyományba nőtt bele, annak lett elismert, oszlopos tagja a 19. század utolsó évtizedére, korai színpadi műveiben is hangsúlyosan a nemzeti romantika bűvöletében élt, módos német polgári származása ellenére nem csupán finom kritikával illette a magyar nemesi réteget, hanem csodálta is annak hagyományait. Ennek az örökségnek, az úri Magyarországnak a felső tízezerhez kívánt tartozni, amihez minden tehetsége adott volt. Életművének bizonyos darabjai és szerkesztői munkásságának egy jelentős része (főként az *Uj Idők* első évtizedében) még a szordínósabb modernség jegyében fogantak, nem sorolhatók az epigon konzervativizmus századelős sodrába, később azonban (leginkább a *Magyar Figyelő* megindításától) már kizárólag a nemzeti konzervativizmus elveit, érték szemléletét tükrözték, korlátozva az irodalom autonómiáját, közéleti-politikai pozícióiból így a modernséghez való viszonya is fokozatosan lett rugalmatlanná. A fennálló társadalmi rendet kétségtelen talentumaival minden formában, közéleti személyiséggként is védeni igyekezett, ugyanakkor az őt követő írógenerációk esetében a művészeti modernséget egyre inkább – közéleti karrierjével fordítottan arányosan – a társadalmi modernizáció felforgató, hagyománytagadó erőivel azonosította. Mindez erőteljesen kihatott kettejük viszonyrendszerében jövőkéjükre és magyarság-viszonyulásaikra, múltértelmezéseikre, a regnáló politikai hatalom támogatásán avagy ostromozásán túl pedig más-más forrásokból táplálkozó magyarságegényükre is. Ady, akinek nemhogy megbecsült közéleti-politikai pozíciói nem voltak életében, hanem öntörvényű, nonkonform

egyéenként kora vezető politikai rétegével (de szükségszerű magányosságában szűkebb környezetével is) gyakorta vitahelyzetekbe keveredett, önmagát fájából kinőtt, „szerelmes gondban szomorúan magyar”-ként aposztrofálta, akinek magyarsága „örökölt fájdalom és kergető láz”¹ volt. Halála után sem számíthatott túl sok belátásra azok részéről, akik szemét nyitogatni próbálta: egy régebbi típusú, avultnak mondott nemesi nacionalizmust és félreértett tradicionalizmust szándékozott felváltani egy modernebb, polgáribb, időse-rűbb patriotizmussal. Herczeg viszont a politikai nemzetnek és a 19. századi liberális-nacionalizmusnak még a régi pilléreibe nőtt bele, s ezek nem mindig jól értelmezett örökségét és többszörösen meghaladottnak mutatkozó értékelveit akarta mindenáron és minden időben megtartani. Herczeg közel másfél évtizeddel idősebb volt Adynál, már kész karriert futott be, mire a lírai modernség 20. századi tehetségei testületileg, tehát intézményes formában is megmutatkozni igyekeztek. Az establishment részévé vált, míg az utat törő, de többnyire csak szapult, gyalázott Ady magányos harcait vívta, s két vidéki, majd két fantasztikusan erős, érett és sikeresnek mondható fővárosi kötet után is, ötödik verskönyve kéziratával kiadóknál volt kénytelen kilincselni.

Egy kudarcos leválasztási kísérlet s egy „jól sikerült körpofozás”?

1908-1909 fordulója számos szempontból fontos sarokkő az irodalmi modernség hazai térnyerésében. A modern lírát övező pennaháborúban, vagyis az egyes diszkurzusformációk történeti vitáiban nem egyszerűen (egyéni és csoportos) irodalomszemléleti álláspontok ütköztek, világnézeti és hagyományszemléleti szempontok feszültek egymásnak, nem is csupán centrális pozícióban lévő autoriter szólások és az oroszláncörmeiket még éppen csak megmutató, útjukat testületileg, generációs fellépéssel is biztosítani igyekvő fiatalok versengését szemlélhetjük. Mindezek mögött legalább ilyen fontos volt, hogy a háttérben, a társadalmi közegek fajsúlyos átalakulásai közepette teljesen új olvasói rétegekkel s az értük küzdő orgánumokkal, így piaci versenyhelyeztetel s érdeksérelmekkel is számolnunk kell. Az átalakuló irodalmi mezőben és főként a sajtóban mint legfőbb mediális térben alapvető piaci mozgások közepette értek be tehát a művészeti és irodalmi modernség-hullámok. Az egyes kiadói konszernnek és főbb folyóirataik, illetve azok meghirdetett programjai döntő változásokat eredményeztek ugyan már a 19. század utolsó éveitől is, az irodalmi modernség azonban csak ezen évektől intézményesült, vált megkerülhetetlen faktorrá. Az éles vitahelyzeteket eleinte nem annyira a kétheti rendszerességgel megjelenő, ám még mindig bizony-

¹ Ld. SZABÓ Dezső, „Ady-kérdés? Válasz Herczeg Ferenc hasonló című cikkére”, *Világ* 15, 159. sz. (1924. augusztus 5.): 5.

talán jövőjű *Nyugat*, mintsem az első *A Holnap* antológia izzította fel,² a modern lírai verseskönyv harsány fogadtatásában ugyanis a korábbi álláspon-
tok – javarészt az irodalmi mező belső kereteit korábban át nem lépő szóla-
mok – látványosan radikalizálódtak, és a napilapok hasábjai révén a politika
színterére is kikerültek. Az „adyzmus” legalább 1904-től datálható vádja a
csoportos fellépés következtében 1908-tól kiterjesztődött az említett antoló-
giában közlő fiatal poétákra, sőt egy teljes költőgenerációra. Ha 1908 előtt a
„modernnek elleni agitáció” még viszonylag „takaréklángon égett”,³ s a mo-
dernség maga is csak – legalábbis a hivatalos tekintélyek konzervatív eszté-
tikájának tükrében – mulandó válságjelenségként tűnt fel, akkor e ponttól a
„holnapisták” nem egy esetben a nagypolitika célkeresztjébe kerültek. A fő-
városi modern irodalmi orgánium mellett ráadásul egy új vidéki fórum s an-
nak lapterve (modern havi revü indítási szándéka) vonta maga után az
„adyendréskedők” végső kiátkozását, tematizálva ezzel a főváros-vidék rég-
óta lappangó egymásnak feszülésében a decentralizáció szükségességét is.
1908-tól erőteljesen megszorodtak, rendszeressé váltak a gúnyos, écelődő,
majd egyre erőteljesebben elutasító, többnyire moralizáló hangnemben szü-
letett írások. A kormányzati napilapok és a konzervatív-akadémikus fóru-
mok hasábjain megjelenő vádaskodó cikkeket előszeretettel vették át vidéken
a helyi napilapok, legtöbbször olvasóközönségüket riogatva. 1908. október
legelején már Apponyi Albert kultuszminiszter is a „modern elvadulások ve-
szedelme” ellen szólalt fel.⁴ Ady a *Holnap* Irodalmi Társaság hivatalos meg-
alakulásának ünnepségén szintén gyűjtő beszédet mondott, így ekkortól a
helyzet alapvetően kieleződött: a modern lírát képviselő fiatalok (bár helyze-
tük az előző hónapokban némiképp stabilizálódni látszott, hangadókra, tá-
mogatókra, biztosabb fórumokra épített s részben már saját közönségre is
számíthattak) a diszkreditáló, karaktergyilkossáig menő érvkészlettel szem-
besültek, örült, érthetetlen, nemzetietlen vagy egyenesen az ifjúságot meg-
rontó vádak özönével találták szembe magukat. Ugyanakkor (sokkal halkab-
ban, de) megindult az Adyért folyó konkurenciaharc is.⁵

² Ld. erről ILIA Mihály, „A Nyugat és a Holnap”, in *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 1. (Szeged: József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1961), 31–38.

³ N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmé-
történeti pozíció természete és következményei* (Jyväskylä–Pécs: University of Jyväskylä, 2008),
160–163.

⁴ Ld. Apponyi levelét Beöthy Zsolt 60. születésnapjára. *Budapesti Hírlap*, 1908. október 3. Ady
három nap múlva maga reagált rá. Vö. ADY Endre, „Szent Albert levele”, *Budapesti Napló*,
1908. október 6., illetve *Ady Endre összes prózai művei IX.*, s. a. r. VEZÉR Erzsébet (Budapest:
Akadémiai, 1973), 271–272.

⁵ Vö. BOKA László, „Rivális barátok. A Holnap és a Nyugat indulási éveikben”, in BIRÓ Anna-
mária, BOKA László szerk., *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolati hálók, írócsoportosulások* (Bu-
dapest–Nagyvárad: Partium Kiadó – reciti, 2024), 105–132.

Fontos e ponton megjegyezni, hogy a tárgyalt évekig még természetesnek számított az egyes irodalmi lapszerkesztőségi programok közötti átfedés, önmagában a későbbi táborok képletes határai sem bizonyultak (akár a publikálási lehetőségek szintjén) átgárhatalanoknak. Az egyes szerzők a századfordulótól számítva eleve abban voltak egzisztenciálisan is érdekeltek, hogy az irodalmi hálózat minél több csomópontjában legyenek jelen publikációikkal, minél több szerkesztőséggel ápoljanak érdemi kapcsolatokat. E ténynek is tudható, hogy Herczeg Ferenc lapja, az *Új Idők* még szemelvényeket is közölt kora ősszel a nagyváradi antológiából két ízben,⁶ magát az első *A Holnap* kötetet pedig eleve az *Új Időket* is kiadó nagyvállalat, a Singer és Wolfner bizományában jelentették meg és terjesztették. 1908 vége azonban az álláspontok radikalizálódását előlegezte meg. Ilyen keretekben is szemlélendő az a leválasztási kísérlet, amely Adyt – Herczeg révén – az *Új Időkhöz* kívánta csábítani, s amely folyamat eredményeként megszületett jól ismert, polemikus írása, *A duk-duk affér*. Nem célok itt a csapdahelyzet körülményeit vagy az írás teljes kontextusát vázolni,⁷ röviden elég annyit felidézni, hogy a szándék egyértelmű volt: éket verni Ady és hívei, lehetséges „táborai” közé, fejlődő, ígéretes orgánumait mielőbb elfojtani. Hiúságára, öntörvényűségére hivatkozva, de legfőképp égető anyagi gondjaira apellálva leválasztani őt azon új orgánumokról és holdudvaraikról, amelyek díszükként, szócsövékként emlegették, ám egzisztenciális helyzetén javítani egyelőre nem tudtak. Ady, miközben a *Nyugat* első számú szerzője lett, illetve Nagyváradon új irodalmi mozgalom élére állt, többszörös válsághelyzetben, a *Budapesti Naplónál* bő fél éve megszűnt állása nélkül, családi tragédiákkal a háta mögött, a megkopó Léda-szerellemmel küszködve, belső szakmai köreiből is vitáktól zaklatottan, idegtépetten kilincselte a fővárosban, kiadót keresve új kötetének. A megalázó helyzet embert próbáló terheit mutatja, hogy a beléje csimpaszkodás álságos vádjával novemberre kijátszhatónak bizonyult és lépre ment. Az *Új Idők* népszerű, álneven futó *Horkayné* rovatában, Herczeg *Ellesett párbeszédek* cím alatt október 25-én az alábbi sorokat publikálta:

„Ady erős tehetség. Ezúttal azonban rossz társaságba keveredett, reá nézve a legrosszabba: az adyendrészkedők társaságába. A Holnap irodalmi hitvallása az, hogy utánozzák Adyt. Kár, hogy ez a művészember mindig csak tágöblű gramfonok kíséretében hallatja szavát. Ezek túladyendrézik magát Ady Endrét és abba a furcsa helyzetbe juttatják, hogy ő, aki hadat üzen a tekintélynek és iskolának, tekintélylét lesz, és irodalmi zugiskolát alapít. Ady Endrének kegyetlen irtóháborút

⁶ Egyrészt Ady-, Juhász-, Emőd-verseket, másrészt részleteket az Antal-féle bevezetőből.

⁷ Erről ld. többek között BOKA László, „Megtorpanások és kiútkeresések. Ady Endre két polemikus cikkéről, 110 év távlatából”, *Szépirodalmi Figyelő*, 1. sz. (2019): 47–67. Ady az év október-novemberében különösen frusztrált időszakot élt át.

kellene indítania az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra méri az ő húsát.”⁸

Herczeg nyilván (legalább részben) üzleti megfontolásból is írta, amit írt, a megbélyegzett holnaposok közül ugyanis nem egy korábban a saját lapja szerzőgárdájához tartozott, akiket ígéretes tehetségnek tartott s közölt is, éppúgy, mint *A Hét* vagy a *Vasárnapi Újság* 1906, 1907 körül is már. A levélasztási kísérlet ugyanakkor 1908 kora ősztől más orgánumban is kimutatható, ez egyértelműen a *Nyugat* s a Nagyváradon tavasszal beharangozott, végül meg nem valósult, de akkor nagyon is reálisnak tűnő modern havi folyóirat ellen szólt,⁹ valamint általában a társadalmi modernizációt sürgető csoportosulások vitorlájából igyekezett kifogni a szelet. Ady hiúságára és frusztráltságára többen rájátszottak ekkoriban.¹⁰ Mindez együttesen kihathatott az *Új Idők*ben közölt affér-írás megszületésére, amiben Ady sajátos önaposztrofálással válaszolt fiktív beszélgetőpartnereinek, s három, a megelőző évek óta ellene hangoztatott vádra reflektált. Arra, hogy „verseit nem értik meg”, hogy ő maga „forradalmat, fölkelést, újítást, sőt újulást hirdet”, „lázít [...] hencg, és sereget gyűjt, mint Szerbia”, illetve hogy „nyomában kétszáz apró Ady száguld s csörgeti a fegyverét” fenyegetésképp „a harcias öregeknek, az ifjú véneknek s a boldog sikerhez-érteknék”. Ady mindezekre válaszolva szögezte le:

„uraim, én nem vagyok semmiféle titkos társaságnak küldöttje, elnöke, sőt tagja sem. Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez, s az én állítólagos irodalmi lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belémkapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit élhetetlen, de oka ennek se vagyok. Melanéziában van egy duk-duk nevű társaság, afféle ősfarmájú szabadkőművesség, ahol a vezér ritkán tudja meg, hogy ő a vezér. Talán ilyen vezér lehetek én.”¹¹

Kétségtelen, hogy Ady ellenségeivel, támogatóival és önmaga egotizmusával is küzdve nem mérte fel tettének lehetséges következményeit, s bár önmaga költői integritása védelmében szándékozott megnyilatkozni, végül egy

⁸ Horkayné [HERCZEG Ferenc], „Ellesett párbeszéd”, *Új Idők* 14, 44. sz. (1908. október 25.): 367–368.

⁹ Alig két nappal az Apponyi-levél után, a *Pesti Futár* 1908. október 5-i számában is olyan cikk jelent meg, ami éket igyekezett verni Ady és a holnaposok közé. Vö. AEÖPM IX. I. m. 527.

¹⁰ Akik mind azt a gondolatot erősítették benne, hogy a harcot valójában évek óta egymaga vívja. A kegyeit kereső Farkas Imre költő, zeneszerző 1908. október 14-én kelt levelében azt írta: „Nem is értem, hogy Te, aki a szíveddel, agyaddal, öklöddel töröd magadnak az utat a magasság felé, minek cipelsz még a kabátod szárnyánál fogva egy csomó senkit?” Ady nehezen viselte, hogy még *Az Újság* is, melynek külső munkatársa volt, a november 8-i számában szerkesztői üzenet formában kiparodizálta verseit. Vö. FARKAS Imre – ADY Endrének, in *Ady levelezése* II., s.a.r. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László (Budapest: Akadémiai-Argumentum, 2001), 85.

¹¹ ADY Endre, „A duk-duk-affér”, *Új Idők* 14, 44. sz. (1908. november 15.): 443–444., illetve: AEÖPM IX., 279.

kroki-szerű írást közölt. (Erről írta Juhász évekkel később, hogy a cikk a „magányos oroszán elbődülése volt” minden irányban).¹² Írását – amely felületesen csak taknyos beléje-csimpaszkodókról írt – mindenki magára értette: a *Nyugat* is, *A Holnap* is. „Az Új Idők cikke miatt az egész világ becsapta az ajtót (remélem: pár hétre, ha én kibírom) előttem. Rémes levelek jöttek s jönnek; se aludni, se dolgozni nem tudok” – írta öccsének Ady Lajosnak november 26-án. Ady valóban válságos idegállapotba került s levelekben mentegetőzött az év hátralevő hónapjaiban a „szenteltvízcikk” miatt, melyet „szamár cikk”-nek, Lédának írva pedig egyenesen „hülye cikk”-nek minősített. Azoknak az embereknek a haragját is kiváltotta, akiktől úgy érezhette, szakmai előmenetele és némiképp egzisztenciális helyzete is függ, miközben azok perfídiát kiáltottak.¹³

„Kedves Adym! »Nincs, ki ne lássa, bár csupa vak«, hogy cikked a lehető legkíméletlenebb formában fordult azok ellen, kik a legnagyobb nyíltsággal és önzetlenséggel írtak rólad jókat. Lehet, hogy sok veronált szedtél, és álmatlan voltál, mikor a cikket írtad [...] *Sajnálom, hogy így beugrottál Herczegnek, ki remélem, beprotégál a Petőfi Társaságba.* Kár, hogy primadonna létedre személyeddel nem tudod és nem akarod fedni azt a mozgalmat, melyet írásaiddal fölkeltettél.”¹⁴

Hatvany, akinek felháborodása érthető volt, hisz a cikkbéli fiktív beszélgetőtársakban mindenki őt és Ignotust vélte felfedezni, külön kitért arra is, hogy az ominózus cikk hangneme „nem volt méltó bemutatkozás” egy „idegen közönség” előtt, majd azzal zárta, hogy „nyilvánosan az életben nem lesz több dolgunk egymással”.¹⁵ Akárcsak ő, Fenyő Miksa is dühösen fogalmazott:

„De hát miért, uram? Ha azt látnám, hogy a barátainak ebből a felrúgásából önnek haszna van, akkor azt mondanám: ez ugyan perfidia, amit tett, de hát ő genie, a genie-nek Schopenhauer barátom szerint sok mindent szabad, ha ez érvényesüléséhez szükséges; szóval okosan tette. [...] Egy szemrehányó sort sem szóltam volna. De így, minden ok és okosság nélkül beugrani Herczeg Ferencnek, kijelenteni, hogy ön bennünket még Herczegnél is jobban utál, hogy ez mit jelenthet önnek: nemigen tudom belátni.”¹⁶

¹² JUHÁSZ Gyula, „Ady és A Holnap”, in JUHÁSZ Gyula, *Örökség. Válogatott prózai írások* (Budapest: Szépirodalmi, 1959)

¹³ Csak az első másfél hét során több mint tucat levelet váltott, a legtöbbet Hatvanyval, aki a *Nyugat* és *A Holnap* emberei által is osztott álláspontra jutott: „Czikked tehát köztünk elfeledhető, de nem excusálható.” [kiemelés az eredetiben.] Vö. HATVANY Lajos – ADY Endrének, in *Ady levelezése* II., 101.

¹⁴ HATVANY Lajos – ADY Endrének. In *Ady levelezése* II., 95. [kiemelés tőlem – BL.]

¹⁵ Uo.

¹⁶ FENYŐ Miksa – ADY Endrének. In *Ady levelezése* II., 99. [kiemelés tőlem – BL.]

A *Holnap* első antológiájának szerkesztője,¹⁷ Antal Sándor, aki igen jó kapcsolatokat ápolt korábban a Singer és Wolfner cég tulajdonosaival is, évtizedekkel később így emlékezett:

„Mintha taglóval ütöttek volna fejbe [...]. Három hét előtt közölte az *Új Idők* A *Holnap* elé írott bevezetőmet. Hogy két hét előtt ugyane bevezetés miatt Herczeg Ferenc megátadott, azt nem vettem zokon. De hogy Ady valaha ellenem fordul, és ilyen csinnadrattával borul Horkayné keblére, minden hívét lepiszkolva, átpártol [...]: ez több mint árulás. Hiába olvastam el másodszor is meg harmadszor is a cikket, mégse bírtam elhinni, hogy Ady renegát lett.”

Mint e sorokból is kitűnik, a kortársak előtt egyértelmű volt, hogy ki a valós felbujtó,¹⁸ ám e levelek az irodalmi mező lassan polarizálódó térfelein túl a modern táboron belüli törésvonalakra is következtetni engedtek. Schöpflin év végi válaszlevelében írta Adynak: „Azokat, akik eddig akár meggyőződésből, akár affektációból hívei voltak, elriasztotta magától, viszont azokhoz, akik eddig ellenfelei voltak, nem jutott közelebb egy lépéssel sem.”¹⁹ Természetesen ő is perfídiát emlegetett, s különösen sajnálta az elsietett írást a nagyváradi antológiában közlők miatt, akik többségét személyesen is támogatta, levelekben biztatta, közölte a *Vasárnapi Újságban*.²⁰ Juhászék ráadásul egyéb meghasonlást is kénytelenek voltak már megtapasztalni: októberben a *Nyugat* hasábjain lehozták ugyanis az antológiájukat felszínesen és ironizáló hangnemben bemutató kritikát, ami (burkolt rivalizációt előre vetítve) szintén felszította az alaptalan epigon-szólamokat. Most sem csupán az „öreg májak epéjét” emlegethették, nem is csak a modern táboron belül sokáig várt, de alig érkező szolidáris hangokat hiányolták, hanem immár „a Júdas csókját” is keserűen felróhatták Adynak.²¹

Az „affér” végül nem vezetett szakításhoz, bár ettől kezdve Budapesten is, Nagyváradon is óvatos fenntartásokkal kezelték Adyt, lapterveikbe sem mindig beavatva őt. Ő is csak a maga dacos, öntudatos módján „tért meg”, fenntartott sok mindent állításaiból, de kétségtelenül megkövette barátait. „Egyre kérlek” – írta karácsony estjén Nagy Mihálynak – „értesd meg a fiukkal, hogy semmit ellenük nem vétettem. Kezdjük, ha akarják, előlről, illetve

¹⁷ Antal, aki a kötet meglehetősen provokatív előszavát s költőportréit is jegyezte, 1908 őszén már Skandináviában próbált szerencsét, de értelemszerűen figyelemmel követte az antológia sorsát és általában az irodalmi élet alakulását.

¹⁸ Bár e téren nem csak Herczeget, aki inkább végrehajtó volt, mintsem Wolfner (Farkas) Pált lehetett sejtteni.

¹⁹ SCHÖPFLIN Aladár – ADY Endrének. (1908. november 23.). In *Ady levelezése* II., 102–103.

²⁰ Úgy vélte, Ady nehéz helyzetbe hozta őket, összemosta az önképzőkörök gimnazista korú törtetőivel: „Erős a gyanú, hogy a nagyváradi fiúkat talán szerette egy kicsit, a többiekhez azonban nem fűzte egyéb, mint »egy« néhány irodalmi szál” – írta, majd a megcsillagozott részhez odatoldotta: „N. b. ezeket a fiúkat igazán sajnálom”. Vö. SCHÖPFLIN Aladár – ADY Endrének, In *Ady levelezése* II., 102–103.

²¹ DUTKA Ákos, „A Holnap”, in SZERDAHELYI Sándor szerk., *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachja* (Budapest: Korvin Testvérek, 1909) 102–103.

ott, ahol abbamaradt, a dolgot. Én, bizonyísten, még Lipótmézöről is küldök írást.”²² Decemberben Rozsnyay Kálmánnak dedikációképp *A Holnap*-kötetbe azt írta: „teljes, de egyelőre diszkrét megbánással”. Utolsóként Juhász is megbocsájtott (akivel korábban pengét váltottak a *Független Magyarország* hasábjain, s aki ennek következtében is felemás kritikát közölt *Az Illés szekerén* kötetéről),²³ így készülhettek a második antológia kiadására, immár budapesti kiadóval, a Deutsch és Társa révén. Az események időbeli láncolatában a belső vitákat, intézményi rivalizációkat ideiglenesen elnyomták azonban az újabb, egyre hevesebb külső támadások s az arra születő reakciók. Ady még 1908 év végén elküldte Bányai Elemérnek a *Magyar lelkek forradalma* című fontos írását is a Budapesti Újságírók Egyesülete éves *Almanachja* számára,²⁴ s nem fogadta el a Zempléni Árpád közvetítésével felajánlott Petőfi Társaságbeli tagságot,²⁵ amit Hatvany levelében megjósolt, 1909 januárjában pedig a régi tónusban nyilatkozott az irodalom helyzetéről,²⁶ cikkében Herczegről és Rákosi Jenőről is beszélt. Bányai ez utóbbi írásban „egy jól sikerült körpofozás lovagias elintézését” látta, ahol „mindenki megkapta a magáét és így van jól!”²⁷ hiszen az, akárcsak a korábbi *A magyar lelkek forradalma* fontos állításokat tett: elsődlegesen azt, hogy az irodalmi áttörés már visszavonhatatlanul megtörtént, s Magyarországon „jelent ez valamit...”

„Beöthy Zsolt se ok nélkül kap Apponyitól olyan jubiláris, üdvözlő levelet, mely rossz ruhájú, koldus fiatalokról bőszen-haragos irigységgel zeng. Rákosi Jenő mindig a maga helyén és tudatosan szokott ferdíteni vagy butítani, és soha még ezt mai vehemenciájával meg nem cselekedte. Herczeg Ferenc sváb-diplomata képessége se volt soha ilyen veszedelmes, nagy próbán, mint ez idő szerint, pedig, nagy idők teltek el rövid idő alatt, s ma már egy Herczeg-karriert hússzor több tehetséggel is bajos volna megcsinálni. [...] jelent ez valamit, hogy az irodalom ma Magyarországon még azokat is izgatja, akiknek nem kell.”²⁸

A legfőbb támadások – amint Schöpflin előre látta²⁹ – e leválasztási kudarc utáni hónapokban indultak meg, melyek „taktikai központja” természetesen Ady lett. A „modernség körül dúló” öldöklés részeként látott napvilágot már Rákosi Jenő több hasábos cikke a *Budapesti Hírlapban* 1908 végén is, amelyben

²² ADY Endre – NAGY Mihálynak. In *Ady levelezése* II., 128.

²³ JUHÁSZ Gyula, „Ady legújabb versei” *Szeged és Vidéke* 7, 298. sz. (1908. dec. 29.): 5–6.

²⁴ ADY Endre, „A magyar lelkek forradalma”, in *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachja*, 102–103. [A kiadványt valójában Bányai Elemér, közismert nevén Zuboly szerkesztette, ő írta az előszót is.] Az almanachról magáról részletesebben ld. BOKA László, „»Szellemi erupció« – és hadi készülődések... (A Holnap és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja)”, *Irodalomismeret*, 4. sz. (2016): 15–32.

²⁵ ADY Endre – ZEMPLÉNI Árpádnak, in *Ady levelezése* II., 115.

²⁶ ADY Endre, „Irodalmi háborgás és szocializmus”, *Szocializmus* 3, 3. sz. (1909. január 16.): 112–114. ill. AEÖPM IX. i. m., 297–299.

²⁷ Ld. *Ady levelezése* II., 172.; ill. AEÖPM IX., 522–564.

²⁸ ADY, „Irodalmi háborgás és szocializmus”, 297–299.

²⁹ SCHÖPFLIN Aladár – ADY Endrének. (1908. december 22), in *Ady levelezése* II., 126.

„erkölcsi, szellemi és művészi kórság”-ról beszélt, s a holnaposok „bajusztalanságában” is nemzetietlenséget akart láttatni.³⁰ Ezt követte nyilvános kiátkozásuk a Petőfi Társaság nagygyűlésén, ahol Herczeg elnökként is felszólalt 1909 legelején. A modern lírikusok itt is mint betegesek, érthetetlenek, nemzetietlenek, nyugati mintákat követők kerültek szóba. Kenedi Géza ekkor olvasta fel *Fagyöngyök* című hírhedt írását, melyben az új líráról mint „dekadens, szimbolikus és beteges irodalmi irány”-ról beszélt: „valamennyi a vigasztalanságot, a leromlást, a menthetetlen pusztulást és a mi több: annak kínos gyönyörűségeit énekl.” Zárasképp egy Rybakov nevű orosz egyetemi tanárnak *A korunkbeli írók és az idegbetegségek* című kötetére hivatkozva így összegzett: „A dekadens irodalmat valóságos ragályos fertőzésnek tartja.”³¹

A tárgyalt hónapok alatt tehát a múlandó, egyéni hóborttól a nemzet egészséges fájának a fejlődését megfojtó, azt veszélyeztető fagyöngy motívumáig jutottak argumentációjukban a népnemzeti konzervativizmusnak vezető szónokai, miközben a korábbi adyzmus-vádat tudatos lejárató szándékkal epigonvaddá züllesztették. Dutka Ákos a duzzadó ellenpropagandát látva jegyezte le, hogy az új poéták: „olyan tehetségek, akiket érkezésük idején egyenkint örömmel fogadott a magyar irodalom. De mikor egy gárdába tömörülve az új idők érkezését dokumentálták, fegyverbe szállott ellenük a tekintélyek egész csapata. Ma tehát komoly és őszinte esztétikai értékelésről szó sem lehet.”³²

A sommás ítéletek döntő többsége valóban nem esztétikai mércét alkalmazott. Helyette aktuálpolitikai és/vagy nemzetkarakterológiai tényezőkre építette argumentációját, amelyhez a legitimációt a korabeli hivatalos stallumok és hatalmi pozíciók biztosították. A tekintély és az irodalmi autoritás Rákosi, de akár Herczeg esetében is közvetlen ízlésmanipulációs stratégiákat fedett, amit sokáig nem tudott ellensúlyozni a *Nyugat* vagy később a *Világ*, a *Független Magyarország* vagy akár a *Népszava*. Ezek döntően 19. századi költői szerepértelmezéseket követtek, a nemzet szuverenitási küzdelmében és a hagyományörzésben, vagy akár egy ábrándos „birodalmi nemzeteszméért” folytatott harcban vártak társadalmi aktivitást. 1909-től az addig esetlegesen párhuzamosan futó utak is szétválni látszottak, a magyar irodalom Schöpfunglin-féle, „teljes zenekarában” a szólamok mindinkább egymás ellenében, nem pedig egymást kiegészítve és erősítve szólaltak meg. Horváth János egyik korai írása szerint Ady esetében „a megismeréstől is tartózkodó kerek tagadás” jellemezte a hivatalos akadémiai köröket és vezető publicistáikat. Mint leszögezte: „Eleve az volt, hogy amit Adyék csinálnak, egyrészt hóbort, más-

³⁰ RÁKOSI Jenő, „A Holnap”, *Budapesti Hirlap* 28, 304. sz. (1908. december 20.): 2–3.

³¹ Beszédét *Az Újság* másnap már leközzölte. Vö. KENEDI Géza, „Fagyöngyök. A Petőfi Társaság január 6-iki nagygyűlésén elhangzott előadás”, *Az Újság* 7, 8. sz. (1909. január 10.): 33–35.

³² DUTKA, „A Holnap”, 119.

felől gonosz elfajultság, de az irodalomtörténetnek semmi köze hozzá.”³³ A „nyers ellenállás és kiátkozás” a fenti események után lépett igazán szintet, s ebből a Petőfi Társaság és annak elnöke is jelentősen kivette részét.

Eltérő nemzet- és irodalomeszmények, sikermintázatok, karrierutak

A polémiasorozat után Ady és Herczeg viszonya érthetően még inkább távolságtartó lett. Herczeg eleve más irodalomszemléletet vallott, mint Ady, alapvetően máshonnan, más alapokról indultak, s mást is gondoltak az élet szinte minden meghatározó kérdésében, így a Monarchia és benne Magyarország jelenéről és jövőjéről, de akár annak múltjáról s irodalmi-művészeti örökségéről is. Ady 1910-ben egy utóbb szintén botrányt keltő, bevonásra került Petőfi-könyvet szerkesztett: *A forradalmár Petőfi-t*, amellyel Petőfi meghamisítói, kisajátítói ellen éppen a lánglelkű költő verseivel kívánt fellépni: „Jöj-jön ellenük Petőfi maga, a maga szociális hitvallásával, a maga csillapíthatatlan és határtalan forradalmiságával, a saját verskorbácsaival.”³⁴ A munkát még Párizsban kezdte el, a könyvet a Deutsch és Társa volt hivatott megjelentetni, ugyanaz a cég, aki *A Holnap új verseit* is kiadta, bár azzal meglehetősen anyagi kudarcot is elkönnyvelhetett. A szintén kudarcos eset végén írta meg Ady a *Petőfi nem alkuszik* című, több részletben közölt, emlékezetes nagyszesséjét, amiben az elődnek választott „okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú” arcképét festve alkotáslélektani rokon diszpozíciókat is felvázolt.³⁵ Ez utóbbi cikkben Herczeget is felemlgette, nem épp hízelgően: „Nem csodálom, hogy Jókai is csak akkor szeretett bele, amikor már nem volt az útjában s nem kellett félnie tőle. Még kevésbé csodálom, hogy a Herczeg Ferenc-féle srófós eszű, kisképzetű svábok csak szavalni tudnak róla, de rosszul.”³⁶ Ady szemében ekkorra Herczeg is már javarészt azok közé sorolódott, akik „teljesen a magukénak hirdetik Petőfit”, holott éppen ők azok, „akiket Petőfi legjobban utált. Népellenes urak, apáca-telepítő mágna-asszonyok, cifra reverendás papok, s nagyurak galád szolgálai jönnek elénk – Petőfivel. És azok, akiket Petőfi még jobban utált: a gyávák, az üres, hazug honfiaskodók és mindenek fölött a rossz írók, a tehetségtelenek.” Herczeg utóbbi kategóriába semmiképp sem volt sorolható, sőt, kora egyik legkedveltebb, elismert színpadi

³³ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar lyra* (Budapest: Benkő Gyula cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1910)

³⁴ Lásd ADY Endre, „A forradalmár Petőfi”, *Nyugat* 3, 11. sz. (1910): 773–775.

³⁵ Ennek értelmében Petőfi is „egy őszinteség-Etna, mely nem tud úgy haragudni s tombolva rombolni, hogy ez neki ne fájjon legfájóbban.” Vagyis haragja, aggodalma is nemzetéért, a szabadságért, közössége kitűzött céljaiért s nem azok ellenében fogant! Vö. ADY Endre, „Petőfi nem alkuszik”, *Renaissance* 1, 3-8. sz. (1910. június 10. – augusztus 25.), illetve lásd még: *Ady Endre összes prózai művei* X. Szerk. VEZÉR Erzsébet (Budapest: Akadémiai, 1973), 75.

³⁶ Uo.

írója és az igényes „lektúr magyar mestere”³⁷ volt, útjaik azonban – többek között a „honfiaskodás” okán is – látványosan távolodtak ekkortól.

Ha arra a lényeges kérdésre keressük a választ, hogy milyennek láthatta Herczeg a saját, egykori, „idomuló”, vagyis kánonkiegészítő fellépéséhez képest ezt a radikálisan más, harsányan kánonromboló fellépést (vagyis a nyelvezetében is újító, az akadémikus-tradicionalista irodalmi társaságokat kövületeknek, visszahúzó erőknél mondó, ugyanakkor magánéletét is kirakatokban élő, hazája közállapotait versben és publicisztikában is ostromozó, a politika mellett a társadalmi erkölcsben is eretnek Adyt), érdemes N. Pál József sorait felidézni. Szerinte Herczeg tisztában lehetett Ady jelentőségével annak felléptekor. „Amíg a konzervatív szellemiség színvonalaltalanabb hányada – ahova az Alkotmány vagy a Katolikus Szemle is tartozott – hihette, hogy az új »irány« – s főleg Ady – beteg és tehetségtelen emberek gyülekezete csupán, addig Herczeg Ferenc, Beöthy Zsolt vagy nemsokára Horváth János Ady kvalitásaival nagyon is tisztában lehetett.”³⁸

Úgy vélem, Herczeg esetében talán nem ennyire evidens a képlet. Ady tehetségét, értékét nyilván nem vonta kétségbe, amint arra a sikertelen átcsábítási kísérlet is utalt, de különösebb kockázat nélkül az is kijelenthető, hogy Herczeg inkább állt közel Rákosi véleményéhez (akinek a lapjában indult újságírói pályája is, s akivel személyes jó barátságot ápolt), mint a valóban felkészült értekező Horváthéhoz, főképp, ha későbbi megnyilatkozásait is figyelembe vesszük. Herczeg jól láthatóan érzékelte a modernnek intézményes fellépésének a tétjét saját lapját illetően is, s inkább húzott (akár személyes meggyőződésből, akár véleményét zárójelezve) azokhoz, akik közvetlen társasági környezetében működtek, közvetetten pedig irodalmi és közéleti stábumokat biztosítottak számára. Egyik visszaemlékezésében ő maga írta, hogy a korabeli „egyszerű” újságírói élet robotja s a vele járó éjszakázás egyáltalán nem vonzotta, ő valós, jómódú polgárként igyekezett a felső tízezer kiváltságosai közé tartozni, s ezért nem keveset tett is. Irodalmi művei jogos elismerésén túl komoly kapcsolati tőkével is rendelkezett. Érdemes mindehhez az 1911 előtti teljes (rendkívül gyorsan felívelő) pályát, karrierutat röviden áttekintünk.

Ady 1908 őszén Herczeget a „boldog sikerhez-érték”-hez sorolta s januári, idézett cikkében is kész Herczeg-karrieréről beszélt. Olyanról, amiről az újabb nemzedékek csak álmodhatnak, hiszen az új század alapvetően megváltozott körülményei közt azt „hússzor több tehetséggel” is nehéz lenne megcsinálni. Miben állt tehát e karrier és népszerűség? Ady olvasata egyértelműen a közéleti karrierre is vonatkozott, az írói sikereket nem vonta kétségbe (nagyrészt nem is tehette, az olyan sikerek, mint a *Kék róka*, Herczeg legtöbbet játszott és

³⁷ NÉMETH G. Béla, *Századutóról – századelőről* (Budapest: Magvető, 1985), 181.

³⁸ N. PÁL, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita*, 163–164.

legsikeresebb vígjátéka vagy az 1922-es *Az Élet kapuja* ekkoriban még meg sem születtek). Herczeg előkelő sváb polgári családban született, édesapja gyógyszerész és polgármester, édesanyja építési vállalkozók gyermeke, családjá tehát sokra becsülte a szakértelmet, a társadalmi megbecsültségnek és a vagyonszerzésnek egyetlen útját azonban a magyarsághoz való asszimilációban látta. A fiatal Herczeg csakhamar Petőfi és Jókai, valamint a '48-as eszmék bűvöletében találta magát, de a robotos sváb polgári környezet után már temesvári és szegedi diákkorától vonzódott a temperamentumos, könnyed, színes és gavalléros magyar dzsentri életformához. „Mikszáth megértette a dzsentrit, és megbocsájtott neki, Herczeg polgár, csodálja őket” – írta találóan Szerb Antal.³⁹ Bár kezdetben ügyvédi pályára készült, írói sikerei eldöntötték élete későbbi irányát. Rákosi Jenő 1891-ben meghívta a *Budapesti Hírlap* szépirodalmi munkatársának, neve ettől kezdve országosan ismert lett, tárcáit, elbeszéléseit nagy érdeklődéssel olvasták, később színdarabjai (*Ocskay brigadéros*, *Bizánc*) komoly sikereket arattak. 28 évesen már a Petőfi Társaság tagjának választották, igazán befutott írónak azonban 1893-tól, *A Gyurkovics lányok* sikerétől számított. Ekkorra már a Kisfaludy Társaságnak is tagja, Jókai és Mikszáth mellett pedig hirtelen ő lett a legnépszerűbb magyar elbeszélő. Hegedűs Géza írta e kapcsán, hogy Herczeg gúnyosan szemlélte az úri világot, ám egyszerre vágyódott is a körébe, iróniája tisztelettel is vegyült, s ez éppen megfelelt a korabeli olvasóközönség jelentős részének. „És ha ezt az életérzést valaki jó stílussal, leleményes meseszövéssel tudta kifejezni az hamar lehetett népszerű a századforduló Magyarországon. Franz Herzog tehát, amint Herczeg Ferenc néven belépett az irodalomba, szinte azonnal népszerűvé vált.”⁴⁰

Íróként finoman bírált, de közben ő maga is sajátjának tudta a századvégre liberalizmusát jóformán teljesen elvesztő hivatalnok-birtokosi középosztály, az „úri középosztály” eszméit és értékrendjét. Kezdő újságíróként is már nagyvilági életet élt. 1894 végén a Singer és Wolfner egy országos hetilapot bízott rá, a legendássá lett *Új Idők*-et, amit ügyesen, hatékonyan szerkesztett, olyannyira, hogy a fővárosi és vidéki úri családok rajongtak a lapért, annak konkurenciáját pedig a *Vasárnapi Újság* és *A Hét* is megérezte. Herczeg alig 32 éves volt ekkor. Az ezredévi ünnepségek esztendejében szülővárosának országgyűlési képviselője lett. 1899-ben – amikor Ady debreceni első kötete megjelent – őt az Akadémia már levelező tagjai közé hívta. Öt évvel később, Jókai halála után megválasztották a Petőfi Társaság elnökévé. A politikában Tisza István rendíthetetlen hívének számított: nemcsak a nemzeti eszmények fűzték a miniszterelnökhöz, hanem barátok is voltak, kölcsönösen nagyra becsülték egymást. Herczeg nyaranta jachtján pihente ki közéleti és írói fáradalmait, évről évre nagy utakat tett meg a dalmát partvidéken,

³⁹ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet* (Budapest: Magvető, 1991), 426.

⁴⁰ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka* (Budapest: Trezor, 1995), ill. <https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/>

közben busás bevételeiből Húvösvölgyben építtetett villát. Közéleti és politikai szereplését nem választotta külön írói, irodalmi tevékenységétől, mint tette azt névlegesen is például gróf Bánffy (Kisbán) Miklós, aki szintén sikeres színpadi szerzőként és novellistaként is ismert volt a korban. 1911-től aztán végképp elköteleződött Tisza politikája mellett, annak védelmére indította meg a *Magyar Figyelőt*, mely havi szemle legfőképp a polgári radikális és a szocialista törekvések ellenében kívánt fellépni.

Mindeközben folyamatos népszerűségnek örvendett családi lapja, az *Új Idők*, melynek különböző rovataiban szerzőként is, nem csupán lapszerkesztőként közvetlen kapcsolatban állt közönségével. A lap szépirodalmi anyagát tekintve az első tíz évében, de akár az 1908-as esztendőig is semmiképp sem számított túlzóan retrográd folyóiratnak. Abba Bródy is, Ambrus is írt, a lap első, folytatásokban közölt regénye Mikszáth *Szent Péter esernyője* volt, de a későbbi holnapos költők közül is publikált itt Dutka, Juhász és Emőd Tamás, a majdani nyugatosok közül Kosztolányi, Szép Ernő, Krúdy Gyula. Találkozhatunk lapjain Nadányi Zoltán, Somlyó Zoltán vagy éppen Szabó Lőrinc és Szederkényi Anna, Tersánszky Józsi Jenő neveivel is.⁴¹ Az *Új Idők*nek már a címe is azt sejtette, hogy modernizációs, legalábbis szordinósan újító programmal indult, és az ott közölt szépirodalom alapján elmondható, hogy nem állt szemben Kiss József lapjával sem.⁴² Herczeg inkább a szélesebb közönség figyelmének lekötésére, a népszerűbb tematikákra, a családi, női, társadalmi kérdéskörökre összpontosított, de értékes szépirodalmat is közölt rendszeresen, s ebben a fiatalabb generáció is helyet kapott. 1908-ra „a publikum előtt nagy tekintéllyel bíró emberek”⁴³ közé számított, 1909 után viszont egyre jobban alkalmazkodott az úri középosztály elvárásaihoz, s nem nevelője, hanem leginkább nyílt kiszolgálója lett a politikai eliteknek.

Itt, e ponton érkezünk vissza az 1910-es évtizedhez. Ekkortól Herczeget elsődlegesen politikai feladatai kötötték le. Korának parlamenti harcai, képviselősége, vallott pártpolitikai eszméi nyomot hagytak irodalmi művein is, történelemszemléletét és ezen belül magyarságfelfogását fokozatosan időszerűtlenné, sőt avíttassá tették. Miután a *Magyar Figyelő*nek lett a főszerkesztője, szembenállása a modernekkel (s Adyval) minden korábnál határozottabb formát öltött, hiszen a lap Tisza István szócsöveként működött, s eleve a konzervatív-szabadelvű értékrendtől eltérő szélsőségekkel szemben kívánta pozícionálni önmagát. Minden olyasmivel le kívánt számolni, ami a kiegyezés utáni politikai rendszert veszélyeztette. Emlékezéseiben maga írta, hogy a *Magyar Figyelő* politikai-közéleti céljai érdekében programjában azt hirdette:

⁴¹ Föltűnik a folyóirat hasábjain a világháborús években Babits is, s ami talán meglepőbb, hogy Galambos Ferenc bibliográfia értelmében még Kassák Lajos és Nagy Lajos szövegeire is rábukkanhatunk.

⁴² HAJDU Péter, „Herczeg Ferenc érdekessége”, *Literatura* 35, 4. sz. (2009): 427–445.

⁴³ SCHÖPFLIN Aladár – ADY Endrének. (1908. december 22), 52.

„hogy támadó hadjáratot indítson a politikai radikalizmus, a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia és főleg az ellen a nyegle szellem ellen, amely túltáplált grófokat és zsidó milliommoscsemetéket arra izgatott, hogy kacérkodjanak egy általános felfordulás gondolatával”.⁴⁴

Herczeg a „nemzeti eidosz megtestesítőjét korábban is a nemesben, az úrban” látta, ahogyan Szerb Antal jellemezte őt, aki ugyanakkor folytatta „a magyar klasszicizmus erkölcsi idealizmusát: hősei megtisztulnak, vagy pedig nem marad el a költői igazságszolgáltatás”.⁴⁵ „A konzervatívok nagyobbára a megmagyarosodott német polgárság soraiból kerülnek ki” – folytatta Szerb, akiknek idealizmusa „programszerűbb, harciasabb és praktikusabb”, mint Aranyé vagy Jókaié volt. Herczeg is belevetette magát a magyar imperializmus ábrándjaiba, akárcsak Rákosi, akinek íróként az „oldalán nőtt fel”. A világháború kitörésének évében a miniszterelnök rábízta a Hadsegélyező Hivatal vezetését. Egy korabeli dedikációjában azt vallotta: „A háború: tisztító vihar. Tárjuk eléje a szívünket és az elménket!” Persze tudható, hogy Ignótus is üdvözölte a háborút (s még sokan az első hónapokban), Ady több esetben bírálta is őket ezért a *Nyugaton* belül is. Az eltérő szemléleti oldalakban közös legfeljebb annyi volt, hogy a Monarchia Ignótus és a progresszívek szemében is feladhatatlan adottságnak, a kívánt s szorgalmazott modernizáció egyetlen lehetséges keretének számított! A progressziót Ady is a történelmi Magyarország átalakításával, de területi integritása megtartásával, vagyis egyetlen, nemzeti paradigma keretében tudta csak elképzelni. Utolsó korszakában a csalódások, a kételyek növekedésének végső árnyait élte át nemzetféltő, közéleti bajvívásaiban, a világháborús megrendüléstől és a megsejtett nemzeti bukástól elkomoruló időszakában. Herczeg mindeközben (egy látványosan és tragikusan megváltozó világban) harsányan és görcsösen igyekezett fenntartani az általa fontosnak vélt múltbeli eszméket, magyar hagyományokat, mindeközben Ady pacifista szemléletében gyávaságot látott, a Nagy Háború végén s Trianon után pedig önkritika helyett a bűnbakkereséstől sem nem riadt vissza. A húszas években „a hivatalos Magyarország” ünnepelt írófejedelmévé lett, politikai szerepet vállalt ismét, elnöke lett a Revíziós Ligának, s közben ideológiai ellenkampányt folytatott Ady tragikusan korán lezárult életműve és hívei ellenében.

Vészterhes idők, félreolvasott Ady-életmű, visszas kérdésfelvetések

Herczeg *Ady-kérdés* címmel visszas írást közölt 1924-ben, a költő halála ötödik évében, a *Pesti Hírlap* hasábjain. Cikkében olyan alaptalan vádak szerepeltek, miszerint Ady a magyarságot csak „piszkos, gatyás, bamba, tomboló zsi-

⁴⁴ HERCZEG Ferenc, *Emlékezései* (Budapest: Szépirodalmi, 1985), 457.

⁴⁵ SZERB, *Magyar irodalomtörténet*, 426.

ványhadnak nevezte” volna, vagy hogy Ady éppen azt utálta és gyűlölte volna a nemzetében, ami magyar, s épp ezért megbocsáthatatlanul kiszakadt annak közösségéből. A cikk, miután bevezetőjében „fényes tehetségű költőnek” mondja Adyt, aki „mély nyomokat hagyott vissza a magyar Parnasszuson”, rögtön figyelmeztet is:

„mindjárt, de mindjárt hozzá kell tenni: kár, hogy beteg volt! Csakis a betegsége magyarázhatja meg teljes tehetetlenségét és védtelenségét a saját szenvedélyeinek és szeszélyeinek rohamával szemben, és csakis a degeneráltsága értetheti meg azt a szörnyű, öngyilkos gyűlöletét, amelyet a maga fajtája iránt érzett. Volt szíve leírni, hogy: »Mit ér az ember, ha magyar?« És: »Ebek hazája, nem az enyém.«”⁴⁶

Herczeg a korabeli politika felületes, fajvédő szólamaira reflektálva és nem írói, szerkesztői, értekezői bölcsellett, esztétikai érvkészlettel fordult a kérdéskörhöz, majd mentegetőzve hozzátette: „Ady némely harcias hívei hangsúlyozzák a költő fajmagyarságát, s ezzel együtt azt, hogy nem is lehet más, mint igaz magyar” – ám ez véleménye szerint „csak játék a szavakkal.” „Ha lámpással keresünk, akkor sem találunk a földgolyón még egy népet, amely képes volna ünnepelni olyan költőt, aki úgy írt a hazájáról és a nemzetéről, mint Ady.”

Ezt követően Herczeg az Ady-híveket három osztályba sorolta: 1. akik esztétikai alapon mérik, s sajnálják betegségét; 2. akik érzelmi közösségben élnek vele s degeneráltságát is éltetik; illetve 3. a „a magyarság külső és belső ellenségei, akik szövetséges erőket köszöntenek Ady öngyilkos ösztöneiben”. Ezért írhatott le olyan abszurd mondatokat is, miszerint „A románok is azért támogatják az Ady-kultuszt, mert kíváncsiaknak tartják az Adyzmus terjedését a magyarok köreiben”. Írását azzal zárta, hogy „az Adyt ünneplő erdélyi magyarok dolgába” ugyan nem szól bele, „Mi, csonkamagyarországiak azonban, ha Ady Endre nevét halljuk, nem ünneplő kedvet, hanem mélységes szomorúságot érzünk. És mulasztást követnénk el, ha a fiaink kezébe adva Ady könyveit, nem figyelmeztetjük őket, hogy azok egy beteg tehetség művei.”⁴⁷

Visszatért itt láthatóan minden, ami a korábbi nemzetietlen, degenerált, ifjúságot megrontó szólamokból ismert volt, s ami legkevésbé sem poétikai eljárásokat, nyelvi, stílári, dikciós megoldásokat elemzett, hanem csakis az adyzmus előkeresett vádpontjaiban habitust és félreértett szellemiséget, vélt magyartalanságot, normák felforgatását és betegesnek mondott szenvelgést pellengérezett ki. E sorokra reagált 1924-ben válaszképp Szabó Dezső, mondván: ez egyenesen hullagyalázás!

⁴⁶ HETES [HERCZEG Ferenc], „Ady-kérdés?”, *Pesti Hírlap* 46, 158. sz. (1924.augusztus 3.): 3. [kiemelések tőlem, BL]

⁴⁷ Uo.

„Az egészséges Herczeg Ferenc ír a beteg Ady Endréről. [...] De mert Adynak mégis sok híve van és nem mindenki kuka a szegény országban: nemeslelkűleg odamentegeti: beteg volt szegény, dekadens volt szegény. Igaz. A gazdag Herczeg Ferenc egészséges: a szegény Ady Endre beteg volt.”⁴⁸

Nem tartanám fontosnak ide citálni Szabó Dezső nyilván hasonlóan indulatos, vitriolos cikkének főbb passzusait, de részben azért teszem, mert kevesen tudják, hogy Szabó Dezső is Nagyváradon tanárkodott 1908-ban és 1909-ben is, vagyis *A Holnap* legsűrűbb éveiben, matinéik, rendezvényeik, társasággá bővülésük idején, de nem csatlakozott hozzájuk. Később is számtalan dologban gondolt mást *Az elsodort falu* szerzője, mint Ady. Az egykori rivális 1924-ben azonban kénytelen volt védelmébe venni az elhunyt költőt, s annak magyarságeszményét. Herczegről ugyanítt írta:

„Mint egészséges és ügyes szakács, tudta, hogy mi kell a magyar úri osztály egészségének. Szállított írásaiban a fiatal hadnagyoknak ötezer év óta megstilizált bakfisocskákat. Szállított a bakfisoknak egészséges, gusztusos sztereotip hadnagyocskákat. Ez aztán szolgált mindenki egészségének, még a sztearingvárosok üzletét sem rontotta. Szállított bájosan züllesztő nemeseket, úgy hogy példájuk rácsábított minden ősi betegségünk továbbplántálására. Szállított nagyon mama mamákat, igen tata tatákat, zord ezredest, enyhe Horkayné, szirupos Uj Időket. Ezek mind elsőrendű egészségi cikkek voltak külsőleg és belsőleg. Nem nyomták meg lelked gyomrát, nem fárasztottak a gondolkodás strapájára, nem ijesztették föl szemeidet a magyar élet problémáira, nem riasztották rá lépteid a megváltás Golgotájára.”

Szabó szerint mindeközben Herczeg volt „jutányosan liberális, kiadósán demokrata, megnyugtatóan felsőbb tízezeri, kvinternósan magyar”, aki az „egyetemes Gaztett: a háború” idején óvatosan egyensúlyozott, majd lett „belterjesen keresztény, egészségesen antiliberális, ügyesen középutas, óvatosan fajvédős”, és csinálta mindannak az ellenkezőjét, „amivel a Tisza-éra alatt körülcementezte az egészségét.” Mindez: „adott neki a magyar életben, a magyar javakban, a megbecsülésekben annyi helyet, amennyiről a beteg Csokonai, a göthös Berzsenyi, az egészségtelen Katona, a nyavalyás Vajda János, a dekadens Ady, a gyengélkedő Móricz Zsigmond, a kólikás Juhász Gyula, az ideges Kosztolányi Dezső, a gyomorgörcsös Tóth Árpád, a hóboros Bolyai Farkas s a mániákus Körösi Csoma együttvéve mutyiban sem mertek álmodni. Mert ezeknek a peches magyaroknak tényleg végzetes betegség: görcs, szívkölika, éjjeli rém és kénytelen nappal volt az, hogy az ítélettel, elfuthatatlanul magyarok voltak.” S „amíg az egészséges Herczeg Ferenc szép fehér asztalnál s igen egészséges pezsgős vacsora mellett mondott konstruktív tósztokat”, addig Ady „jajgatta, zokogta, üvöltötte nyolcmillió magyar se-

⁴⁸ SZABÓ, „Ady-kérdés?”, 5.

beit, sürgetett, bizonyított, fenyegetett, átkozódott. Egész élete, egész költésze egyetlen kétségbeesett felkiáltás a mélységbe rohanó szekér elé.”⁴⁹

E ponton érdemes visszautalnunk a Rákosi–Herczeg párhuzamra, megítélésük és Ady-képük eltérő, avagy nagyon is analóg kérdéskörére. Rákosi nem csak 1908-1909 körül, hanem mint ismeretes, az 1915-16-os vitában is mindenekelőtt Ady magyarságát kérdőjelezte meg. Ebben a hosszú, radikális polémiában ugyanakkor – ahogyan azt éppen N. Pál József mutatta ki –, mindazok az álláspontok megjelentek, amelyek az 1919 utáni Ady-recepció eszme- vagy politikatörténeti komponensei lettek. Tekintsünk ezért kicsit vissza az időben: a költő talán legnagyobb fájdalma életében már az volt, hogy egyesek a számára legszentebb érzést, a magyarsággal való mélyen átélte azonosságtudatát vonták kétségbe, vagy értették azt félre. „A magyartalanság vádjá érintette legmélyebben és legérzékenyebben, s felkeltette benne a dacos ingerültséget” – írta róla Schöpflin is.⁵⁰ Ady 1904-ben az *Egy párisi hajnalon* című versében is már megfogalmazta saját hivatását, költői programját, miszerint „Szent Napkeletnek mártírja”, aki „enyhülést Nyugaton keres”, de e küldetésében „táltosok átkos sarja” marad. Ady tudatosan vállalta e kettős váteszséget: egyfelől a magyar sorsproblémával való azonosulást, másrészt az európai új eszmék iránti elkötelezettséget, s ehhez akár a kiátkozások árán is mindvégig ragaszkodott. Patriotizmusa ellenére e polémiákban az őt magyartalannak, vagy hazája ellen beszélőnek bélyegzők ráadásul többségében asszimilánsok voltak: „vér szerint nem a nemzet fiai, s talán éppen ezért magasztalják a magyar nemzet erényeit s dicsérik a magyar állapotokat, mert ezzel akarnak polgárjogot nyerni.” Ezek a „ködevők, magyarkodók, svábokból jött magyarok.”⁵¹ Ady még 1914 tavaszán írta Hatvanynak: „Nincs bennem semmi irigylet fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s rögzösen magyar vagyok, de ebben első, és ez is valami.”⁵² Maga sem sejtette, hogy pár hónappal később milyen történelmi változások elé néz az ország. De „amikor mindenki bután és gazul vagy gyáván és szolgailag elébe csuhajozott a nagy magyargyilkosságnak: micsoda minden álmodot elűző, minden percén átrontó szenvedéssel volt őrzőngő Learje a magyar fájdalomnak.”⁵³ Szabó szerint épp ezért akarták bizonyos körökben a húszas

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ SCHÖPFLIN Aladár, *Ady* (Budapest: Nyugat, 1945), 82.

⁵¹ SZABÓ Richárd, *Ady Endre lírája* (Budapest: Ady Könyvkiadó, 1945) E ponton érdemes lehet egy rövid zárójelet is nyitnunk az *Én nem vagyok magyar?* kapcsán. Az először a *Vér és arany* (1907) kötetben szerepelt, majd *A Holnap* első kötetében is közreadott vers eredetijében még nem szerepelt az indulatoss „svábokból jött magyaroknak” sor. Azt Rákosi Jenő ellene folytatott támadásai, a tízes években ismétlődő vádaskodásai váltották ki. Az 1916-os, radikális vita által is inspirált, személyre szóló dühöt leképező sor először a *Vér és arany* negyedik kiadásának sajtó alá rendezésekor, 1918-ban került kötetbe.

⁵² Vö. *Ady Endre levelei I–III.*, s. a. r és jegyz., BELIA György (Budapest: Akadémiai, 1983), 213.

⁵³ SZABÓ, „Ady-kérdés?”, 5.

években „kirágni, kirágalmazni, kitaposni ezt a nevet, ezt a hitet és ezt a programot a magyarság önkéntes vazuljaiból”.⁵⁴

E nem éppen gáláns epizód zárásaként, ám az árnyaltabb kontextus érdekében érdemes feleleveníteni, hogy az a Szekfű Gyula, aki már 1920-ban is pontosan látta Ady költői nagysága mellett politikai gondolkodói fontosságát és értékét, a *Három nemzedékben* külön fejezetben (Két magyar sors a hanyatló korban) szólt Ady és Tisza politikai teljesítményéről. „Kettejük tehetőségét, formátumát tehát már a Horthy-rezsimben – nem kis intellektuális bátorságról tanúskodva – egy szintre hozta”, ahogyan arra nemrég Gyurgyák János is felhívta a figyelmet.⁵⁵ 1924-ben maga Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is – szintén a *Pesti Hírlap* hasábjain⁵⁶ – azt nyilatkozta, hogy „örülnünk kell, hogy Ady Endre a miénk. A francia nemzet a dekadens Verlaine-t büszkén vallja magáénak”, majd hozzátette: mosolyogni kell azon, hogy „sokan Ady Endre miatt dörögnek.” A húszas évek Magyarországon azonban még igen sokat és sokáig dörögtek Ady miatt, sajnálatosan Herczeg is közéjük tartozott.

Zárasképp nem árt hangsúlyozni, hogy a homlokegyenest eltérő hazafiság-nézeteken túl Herczeg és Ady igencsak más-más útjait járta be az irodalmi sikernek. Herczeg számára a következő évek látszólag egyértelmű babérokat hoztak. Nemcsak hazai (irodalmi s közéleti) téren, hanem európai színpadokon s a filmvásznon is kézzelfogható sikerszeria volt ez, megítélése azonban kettős maradt. Alighanem a magyar írókarriernek egyik leglátványosabbját futotta be, regényei, drámái, maga az *Új Idők* című hetilapja által, de akár párbajai, közéleti megnyilatkozásai, sőt képviselősége révén is közszereplőnek, komoly vélemény- és ízlésformálónak számított. Lapja olykor a 25 ezres példányszámot is elérte, mely akkor is komoly fegyvertény, ha az orgánum képes hetilapnak, s nem kifejezetten irodalmi revünek számított. Horváth János, aki 1925-ben egy teljes kötetet szentelt az életműnek,⁵⁷ maga szövegezte az akadémiai ajánlást a Nobel-díjra, a húszas években pedig a tankönyvek is a *Bizánc* című darabján ajánlották tanítani a tragédia műfaját. Mindez legalább olyan mértékben volt köszönhető az 1910 előtti irodalmi sikereinek, mint a húszas évek közéleti szerepvállalásainak. Ekkor felsőházi tag és a Revíziós Liga elnöke, újfent az establishment ikonikus alakja. Az 1910-es éveket követő modernség hullámok alkotói azonban már egyértelműen meghaladottnak látták irodalomszemléletét. Babits, aki kamaszkorában még a pécsi főtéren tüntetett az akkori vaskalapos irodalmi autoritások által támadott Herczeg védelmében, évtizedekkel később már elhatárolódott

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ GYURGYÁK János, „Ady-dilemmáink”, in *Ady Endre prózai munkái*, szerk. GYURGYÁK János (Budapest: Osiris, 2021)

⁵⁶ Nyilatkozatát lásd: *Pesti Hírlap*, 1924. január 30., 2.

⁵⁷ HORVÁTH János, *Herczeg Ferenc* (Budapest: Pallas, 1925)

a maradinak, sőt olykor kommersznek ítélt életműtől. 1933-ban egyenesen azt írta: „elfakult mindaz a kis fölényes eretnek szín, ami Herczeget eleinte keménnyé és moderné látszott tenni”.⁵⁸ Márai Sándor személyesen nagyra becsülte, de naplójegyzeteiben megjegyezte, hogy mint alkotónak „nem volt démona”, vagyis túl könnyen megkapott mindent. Herczeg a század eleji (sok krízist, átalakulást, új olvasótáborokat, új médiumokat s így új piacokat is szülő) irodalmi-művészeti koordinátarendszer előnyeit sokkalta inkább ki tudta használni, mint mások, s ez meghatározta irodalomszervező munkásságát is. Mindehhez kétségkívül komoly írói találmány is párosult, ám jócskán belejátszott az egyes történelmi helyzetek irodalompolitikai kiaknázása is, korábban megszerzett társasági, szerkesztői, közéleti pozícióit pedig ügyesen kamatoztatta. Mindvégig jó tollú író maradt, értekezőként azonban elsődlegesen nem esztétikai érvek mentén ítélte meg pályatársait, hanem saját társadalmi osztálya érdekeit és értékrendjét figyelembe véve. Mégis, a tágabb értelemben vett modernség – mint összetett folyamat és rendszertörténet – hazai, inherens ellentmondásainak egyik szép példájaként is érdemes felidézniük Fenyő Miksa *Nyugatról* szóló emlékezéseinek Herczegről szóló passzusait. Fenyő, aki kritikusként többször is szigorúan bírálta Herczeg műveit, s tollharcba is keveredett vele, később hatékonyan tudott együttműködni vele a Revíziós Liga ügyeiben, s bár soha nem beszéltek szépirodalomról – tudván, hogy irodalmi ízlésük eleve oly eltérő – Herczeg szakmai profizmusát mindvégig dicsérte. „Aki író [...] a múlt század végén, a század elején, Jókai és Mikszáth mellett magának helyet akart biztosítani a napon, annak kivételes tulajdonságokkal kellett bírnia. Herczeg Ferencben meg voltak ezek a tulajdonságok – íróiak és emberiek –, melyekkel elérte, hogy több évtizedes írói munkássága révén a magyar politikai élet vezető társadalmi osztálya a maga poeta laureatusának koszorúzta.”⁵⁹

⁵⁸ BABITS Mihály, „Könyvről könyvre”, *Nyugat* 26, 10–11. sz. (1933): 625–629.

⁵⁹ FENYŐ Miksa, *Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről* (Niagara Falls, Ontario: Pátria Könyvkiadó, 1960), 110–111.